

MİTSEL FİGÜRLER YAHUT PROTOTİPLER YENİ BİR MİTSEL FİGÜR TASARIMI: “ÂSİM”

Kadir Can DİLBER

Dr. Öğretim Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü, kadircandilber(AT)gmail.com

ÖZ

Anahtar kelimeler:

Mit,
Prototip,
Figür,
Âsım,
Mehmet Âkif Ersoy.

Edebi metindeki karakterin işlevi ve söylemi dikkate alındığında karşımıza iki farklı dinamik çıkmaktadır. Birincisi bu karakterin gerçekliği hususundaki tartışma ve söylemlerinin idame ettirilip ettirilmemesi; ikincisi ise karakterin taşıdığı vasıflar ile mitsel bir figür olarak geleceğe taşınması ya da taşınmaması hususudur. Bu dinamikler değerlendirildiğinde edebi metindeki karakterin aslında çok yönlü birer figür olduğu görülür. Dünya edebiyatındaki edebi karakterler ele alındığında karakterlerin önemli işlevlere sahip olduğu kimi zaman bir toplumu yönlendiren kahramanların ortaya çıktığı bilinmektedir. Örneğin Goethe'nin şiirsel oyunu Faust'un karakteri aslında gücünü mitsel bir prototipten alır ve asıl adı da Faust'tur. Bu bağlamda Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ında geçen Asım karakterinin mitsel bir figür olarak prototipi çıkarılmaya çalışılacaktır.

MYTHICAL FIGURES OR PROTOTYPES - A NEW MYTHICAL FIGURE DESIGN: ÂSİM -

ABSTRACT

Keywords:
Myth,
Prototype,
Figure,
Âsım,
Mehmet Akif
Ersoy.

When the function and discourse of the character in the literary text are taken into consideration, we encounter two different dynamics. The first of these is whether the discussions and descriptions about the reality of the character are maintained, and the second is whether the character as a mythical figure with certain qualifications is carried to future. It is seen when these dynamics are taken into consideration that the character in the literary text is actually a multifaceted figure. It is known within the scope of literary characters in the world literature that characters have important functions and that sometimes protagonists emerge who guide a society. The character of the Faust, the poetic drama of Goethe, draws its power from a mythical prototype actually named Faust. In this context, the current study attempts to prototype the character Asım as a mythical figure who is described in Mehmet Akif Ersoy's Safahat.

Giriş

Edebi metinleri okuma problemi her açıdan aslında bir varoluşsal sorunu içerisinde barındırır. Yazara göre metni okumak, okurun kendi bildiği çerçevede okuması, duruma ya da dengelere göre metin okumak, hayata çevirip okumak gibi okuma edimleri birden çok sorunsal da beraberinde getirir. Tüm bu okuma uğraşlarının ötesinde edebi metni kendi olarak okumak yani varoluşsal nedenine inebilmek, ontolojik olarak kader tabakasını belirlemek bunlardan en zoru ve en uğraş verici olanıdır. Bu şekilde metinleri değerlendiren her okur için zihnindeki ön yargılardan kurtulmak ve metnin kendi serüvenini takip edebilmek zor olan bir süreci de beraberinde getirir. Hep karşılaşılan ve etkisinden kaçınılmayan bu sorunsal çözüldüğünde okurun karşısına iki farklı dinamik çıkar. Birincisi varolan karakterin gerçekliği hususundaki tartışma ve söylemlerin idame ettirilip ettirilmemesi hususudur. İkincisi ise karakterin taşıdığı vasıflar ile mitsel bir figür olarak geleceğe taşınması ya da taşınmamasıdır. Bu dinamikler değerlendirildiğinde edebi metindeki karakterin aslında çok yönlü bir figür olduğu görülür.

Dünya edebiyatındaki edebi karakterler ele alındığında karakterlerin önemli işlevlere sahip olduğu kimi zaman bir toplumu yönlendiren kahramanların bile ortaya çıkabileceği görülmektedir. Örneğin Goethe'nin şiirsel oyunu Faust'un karakteri aslında gücünü mitsel bir prototipten alır ve asıl adı da Faust'tur. Başka bir açıdan bakıldığında ise Oidipus miti edebi metinlerde "Kral Oidipus, Hamlet, Karamazov Kardeşler" eserlerine nüfuz ederken gerçek dünyaya baba-oğul çatışmasını psikanalitik açıdan baba-katili şeklinde yansıtır. Farklı bir açıdan bakıldığında ise dünya edebiyatını derinden sarsan ve romanın yükselmesini sağlayan Don Kişot, kendi varlığını ispatının yanı sıra kendinden sonraki eserlere yansıtmasıyla ve öyküsüyle kaynaklık ederek mitleşir. Böylece mitin sadece mitolojik kaynaklardan değil bir figür olarak kendi varlığıyla doğması ve kendinden sonraki nesillere kaynaklık etmesi açısından önemi bir kez daha ortaya çıkar.

Türk edebiyatının serüveni dikkate alındığında mitsel figürlerin ve prototiplerin oldukça kısıtlı olduğu, ortaya çıkan ve nesillerden nesillere aktarılanlarında da Avrupa edebiyatından beslendiği görülür. Bu bağlamda Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ında bahsi geçen Âsım karakterinin özellikleri değerlendirmeye alınarak edebi evrende mitsel bir figür olarak prototipi çıkarılmaya çalışılacaktır.

Edebi Karakterler Ne Biliyor?

Edebi metinlerin yapı taşı olan karakterler,

gerçek dünyaya birer simgesel yanılsama olarak aksettirilse de menşeyi gerçek dünyadan yahut hayal gücünden alırlar. Edebi karakterleri sadece kurmaca yahut gerçek dışı şeyler olarak adlandırmak onları üretildiği suni ortama terk etmek anlamına gelir. Bu karakterlerin söylem analizi yapıldığında aslında her birinin kendi içerisinde farklı dinamikleri barındırdığı görülür. Bu dinamikler ister istemez gerçek dünyada okurların zihnine gerçeklik kazandırırken onlara bağımlı yahut onlarla birleşik bir dünyanın temellerini de atmış olurlar. Henry James (2012: 290), karakterine "kulaklarımız, zihnimiz, karakterle dolu; ağzımızdan düşürmüyoruz onları" dedirterek onların gerçek dünyada ne kadar etkin olduğunu vurgulamak ister.

Peki, karakterler bu kadar etkin bir role sahipken, onların aramızda gezdiklerini ya da bize yol gösterdiklerini hayal edebilir miyiz? Bu sorunun cevabı aslında her okurun bilişsel boyutunda gizlidir. Blakey Vermeule (2013: 72) bu süreci "başka insanları anlamlandırmak, etki altında bir oyundur. Oyunu üçboyutlu mekân ve zamanda oynarız. Başka insanları büyük bir koordinasyon çabası yoluyla, başka insanların onları nasıl anlamlandırdıklarını izleyerek anlamlandırırız. Oyun taşları başka insanların zihinleri ya da zihinlerinin parçalarından oluşur. Zihinleri her zaman hareket etmektedir ve onları algılayışımız nasıl hareket ettiklerini belirlemektedir. Bu etki, büyük bir düşünümsellik turunu tetikler. Başka insanları anlamlandırmak için seçtiğimiz yol her zaman, düşünümsellik katmanlarında aşağı yukarı dolambaçlıdır." şeklinde tanımlar. Gerçek ya da simülasyon olarak bilince yerleşen karakterler için de aynı durum söz konusudur. Okurun kendini bulma ya da süzme süreci, karakterin hayatını derinlemesine irdelemesine ve ondan bazı parçaları zihnine yerleştirmesine neden olur. Alice Harikalar Diyarında'yı okuyan bir çocuk okur için hayvanlar her zaman cana yakın ve sevecen bir hal alabilir. Bu yüzden ki dünya edebiyatındaki birçok roman ya da edebi eser yayımlandığı andan itibaren ideolojisine ters düşen ülkeler tarafından yasaklanmıştır ya da yasaklanmaktadır. Çok masumane görülen ancak mesajlarla dolu olan edebi metinlerin karakterleri de bir o kadar etkileyici ve sarsıcı olabilirler. Örneğin Madame Bovary'nin Bovaryizm akımını başlattığı ve insan üzerinde bir değişim ya da dönüşüm hareketini ateşlediği bilinmektedir. Madame Bovary gibi giyinmek, onun gibi yaşamak, onun gibi davranmak eğilimi, bilişsel olarak okurun zihnine yerleşmiş ve artık kurmaca hayattan gerçek hayata yansiyarak kalıtsal bir özellik kazanmıştır.

Başka bir perspektiften bakıldığında ise edebi karakterlerin aslında mitsel bir figür oldukları ve bu sürecin olu-

şumunda aslında kendilerine ait prototipler barındırdıkları görülür. Özellikle dünya edebiyatındaki en önemli karakterlerden biri olan Faust aslında mitsel bir figürdür ve köklerini geçmişten alır. Ian Watt bu durumu şöyle özetler:

Özgün Faust, kendi kendine verdiği Heidelbergli Doktor George Faust unvanını bileğinin hakkıyla kazanmış olmayabilir, fakat doktorluk sanatını öğrenme konusunda olmasa bile, en azından bu unvanın getireceği itibarı ve ödülleri elde etme konusunda ısrarcı ve istekliydi. Faust'un daha sonra, edebiyat alanında gerçekleşen tekrar dirilmelerinde, akademik bağ merkezî bir konum kazanmıştı ve bunun sebebi de hiç şüphesiz, derinlere işlemiş bir geleneğe gayet uygun olmasıydı: Pandora'nın kutusu ya da Yaratılış kitabındaki bilgi ağacı gibi, Faust'un hikâyesi de bilginin tehlikelerine ve bunun cezalandırılmasına dair kadim mitlere paralel bir anlatıdır (Watt 2014 :55).

Böyle bir anlatı, karakteristik olarak edebi karakterlerin daha iyi anlaşılması ve kendilerini idame ettirme yöntemlerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda edebi karakterlerin bize ne anlattığı hususundaki cevabı daha iyi anlamak ve irdelemek için mitsel figürlere ve prototiplere daha yakından bakmak gerekir.

Mitsel Figürler Yahut Prototipler

Mit kavramı genel olarak efsane, kurmaca anlatı yahut geçmişten gelen söylemler olarak adlandırılrsa da mitin kendine ait bir dinamiği ve sistemi olduğu gibi sadece belli kalıplarda bir mit tanımının sınırlı ya da eksik olacağı belirgindir. Mit, insan gerçekliğinin birer sembolik yansıması olabileceği gibi psikanalizle, sosyolojiyle ve ritüelle sıkı sıkıya bağlıdır. Tüm bu oluşumları mit desteklerken miti oluşturan temel kaynaklardan birisi de arketiplerdir. Arketiplerin yansıması olarak beliren prototipler mitin oluşmasında önemli rol oynarlar. Örneğin Kafka'nın "Dönüşüm", "Dava" ve "Şato" romanlarındaki karakterler, insan gerçekliğinin sembolik birer yansımasını içerisinde barındırırlar. Dava romanındaki K. vicdan ve otorite arasına sıkışan insan gerçekliğinde sembolize edilmiş bir kahramanın ötesine geçerek mitleşir. Erich Fromm (2014: 235)'a göre "bu romanda, her iki vicdan biçimi de sembolik bir anlatımla ortaya konulmuştur. İnsancıl vicdanı gardiyan temsil etmektedir. Otoriter vicdan ise mahkeme, yargıçlar, seyirciler, rüşvetçi avukatlar ve davayla ilgisi olan diğer insanlar tarafından temsil edilmektedir. K.'nın işlediği trajik hata, insancıl vicdanının sesine uymayıp otoritelere boyun eğmesidir. Ne yazık ki insancıl vicdanının sesini otoriter vicdanının sesi olarak algılamakta olan K. çözümü kendisini yargılayan otoriteye daha çok bağlanmakta görmektedir." Karakterin kurgusal alanda gerçek hayattaki güçlere bu kadar bağlanması onun daha sonraki süreçte bir yansıma olarak

mitleşmesinin önünü açmış olur.

Mitin psikanaliz ile olan bağlantısı ya da psikanalizin mit ile bütünlüğü edebi metinlerin derin yapısının daha iyi anlaşılması için önemlidir. Özellikle Oidipus trajedesini en çok bilinen efsanelerden birisi olmasına karşın okurun aklına öncelikle Sophokles'in "Kral Oidipus"u gelir. Mit olarak "Oidipus'un hikâyesi en çok bilinen efsaneler arasında yer alır. Beşinci asır Yunan tragedyalarından, onu babasını bilmeden öldüren, sonra annesiyle evlenen ve ondan dört çocuğu olan kişi olarak tanırız. Enstest ortaya çıktığında İokaste intihar etti, Oidipus ise kendini kör edip lekelenmiş bir sürgün olarak ölene kadar oradan oraya dolaştı." (March 2014: 269). Freud'un Oidipus kompleksi adını verdiği bu mit, edebi metinlerin temeline yerleşerek psikanalitik olarak baba katli motifini zihinlerimize kazır. Ona göre "Sophokles'in Kral Oidipus'u, Shakespeare'in Hamlet'i, Dostoyevski'nin Karamazov Kardeşler'inde aynı konunun, baba katli motifinin işlenmesi pek rastlantı sayılmaz. Yapıtların her üçünde de öldürme eyleminin nedeni, yani kadın çerçevesinde dönen cinsel rekabet göz önüne serilir." (Freus 2007: 235). Metinlerarası yürüyen ilişki aslında daha çok mitler arası bir ilişki olarak ön plana çıkar. Böylece Oidipus mitleşerek her metinde kendinden farklı bir ürün ortaya çıkararak bir anlamda kendi prototipini de yaratmayı başarır.

Türk edebiyatında psikanalitik açıdan mitleşen karakterleri ele aldığımızda en dikkat çeken karakterlerden birisi de Oidipus'a benzerliği ile dikkat çeken Yusuf Atılgan'ın Aylak Adam romanındaki C. karakteridir. Babasından kalan miras sebebiyle çalışmayan karakterin bilinçaltında babası ile yaşamış olduğu kötü anılar Oidipus kompleksinin sinyallerini vermektedir. C.'nin baba kompleksi kimi zaman nefret boyutuna erişir ki aynı duygu Franz Kafka'nın Dönüşüm romanındaki Gregor Samsa'da görülür. Romanda geçen şu söylem ile karakter "önce babamı anlatmam gerek, dedi. Kadının bacaklarının bende uyandırdığı korkuyu ancak o zaman anlarsın. Bende gördüğün her şey babamla başlar. Pek küçükken yanaklarımı öpmeye yaklaşan adamın kara bıyıklarından gene o korkuyla karışık iğrenmeyi duyar mıydım, yoksa bunu sonradan mı düşündüm, bilemiyorum" (Atılgan 2004: 125) diyerek psikanalitik açıdan babaya duyduğu kompleksi ifade eder. Böylece bir karakterin mitsel bir figür olarak olgunlaşma sürecinin temel dinamiklerinde yatan psikanalitik etki de anlaşılabilir.

Sosyolojik olarak bakıldığında ise insan temelli yaklaşımların temelinde mitler bulunur. Mit belirgin bir şekilde daha insana özgüdür, en zeki keklik bile çiftleşme mevsimin-

de neden tamtam çaldığını açıklayan absürt bir hikâye anlatamaz (Frye 2015: 137). Mitler bir toplumu tanımlama, topluma paylaşılan bilgi mülkiyeti ya da o topluma has bilgi olarak farz edilen unsurları verme konusunda başat rol oynarlar (Frye 2008: 57). Örneğin dünya edebiyatında ada formunu aklımıza sokan ancak kişisel özellikleri unutulmuş Robinson miti dikkat çekici özellikler taşır. Adasında kusursuz bir hayat sürmeyi amaçlayan karakterin taşıdığı mitsel özellikler sosyolojik bağlamda önemli unsurlar içerir. Mesela Robinson mitinin gördüğü rağbetin kısmen, onurlu emek fikrini desteklemesine dayandığı bile iddia edilebilir. Ekonomik faaliyetler öyle bir betimlenir ki gündelik hayatın sıradan meşgalelerinin bizi büyülediğini fark ederiz (Watt, 213). Adaya düşüp yalnız kalan bir insan profili yerini güçlenerek devleşen büyük bir fabrikanın kapitalist mekanizmasına bırakır.

Türk edebiyatında sosyolojik temelli bir karakter olan İnce Memed, toplumun her kesimini, yönetim kademelerini, kültürünü ve âdetlerini irdeleyerek mitsel bir figür olarak edebi dünyadaki yerini alır. İnce Memed'i izole edilmiş bir köy metaforu içerisinde yaratan yazar için karakterin gelişimi, dünyayı algılayışı ve evrim geçirmesi bağlamında atılan tüm adımlar sosyolojik bağlamda karakterin dönüşümünü simgelerken aynı zamanda kurgusal dünyadaki değişimin ve yenileşmenin gerekliliğini de vurgulamış olur. Böylece İnce Memed'in dönüşümü göze batmadan bir kahraman edasıyla okura yansıtılarak mitsel bir figür olması için gerekli tüm özellikler üzerinde toplanır. Romanın başlarında karşılaşılan karakter ile sonlarına doğru karşılan karakter arasındaki değişim sosyo-kültürel açıdan büyük bir dezenformasyonun da okurun zihninde yer etmesi açısından önemlidir. Eserde okurun zihnine kazınan söylem "Bir ağa ölür ve bir ağa gelir, bir Memed ölür ve bin Memed gelir" (Kemal 1984) karakterin ölümsüzlüğünü ve gelecek nesillere kalacak figüratif organizasyonunu şekillendirmiş olur.

Mit ve ritüel ilişkisine bakıldığında ise en temelden tartışılan ancak birbirini benzer şekilde izleyen bir çift yol ile karşılaşırız. Çizgileri belli olan ancak aynı düzlemde ilerleyen bu ilişki birbirinden bağımsız hareket edemez. Günlük yaşantı içerisinde fark etmediğimiz ancak ritüellerimiz olarak adlandırdığımız şeylerin mitsel bir tarafı olduğunu unutmamak gerekir. Her ritüel bir mit midir ya da tam tersi açıdan her mit bir ritüel midir? sorusuna verilecek tek bir cevap yoktur. Çünkü mitlerin ve ritlerin yapıtaşları, dış dünyaya yansıtılmış bireysel ya da ortak psikolojik öğelerdir. Bu yansıtma ve yansıtılma özdeşimini asıl mümkün kılan, erken dönemdeki iç ve dış arası sınırların henüz yerleşmediği, kendilik ve nesne ayrışmasının henüz netleşmediği ilksel yaşantılardır

(Saydam 2015: 55). İlksel yaşantılar bir ucuyla bizi prototiple-re sürükler ki bu birliktelik daha sağlam ve kalıtsaldır. Lord Raglan, bu ilişki üzerine eğilerek sorunsala bir açıklama getirmeye çalışır:

Şimdi sanırsam en önemli ve ilginç sorumuz olan her mitin bir zamanlar bir ritüelle ilişkisi olup olmadığı sorusuna geldik. Gördüğümüz gibi, modern ya da eski birçok mitin ritüellerle bir ilişkisi var, ancak acaba hiçbir ritüel ilişkisi olmayan ya da şimdiye kadar hiç bu tür bir ilişkisi olmamış bir mit var mıdır? Elbette ki bu şekildeki mitlerin varlığı açıkça görülmektedir; ancak bence, bu mitler bir zamanlar bazı ritüellerle ilişkili olmalarına karşın mit unutulduktan ve ritüel olarak uygulamasına son verildikten sonra bile hikâye biçiminde yaşamaya devam etmiştir. (Raglan 2004: 191).

Yani ritüeller bir süre sonra hikâyeleşerek mit olma yolunda derin adımlar atabilir. Öyleyse ters ve düz açılardan mit ve ritüel ilişkisini kesin çizgilerle ayırmak yerine ortasından ayrılmış ve aynı yöne doğru giden bir yol benzetmesini yapmak hiç de yanlış olmayacaktır.

Edebi dünyada ritüel haline gelen mitsel karakterlerle karşılaşmak da mümkündür. Özellikle Shakespeare'in karakterleri mitsel bir figür olmanın yanında daha ileri bir adım atarak ritüelleşme yoluna girerler. Bunu sağlayan şey karakterin özellikleri ve söylemleri ile okurun zihninde anamorfik bir hal alarak dönüşüm sağlamasıdır. Hamlet örneğine bakıldığında karakter ile özdeşleşen söylem – olmak ya da olmamak işte bütün mesele bu!- daha sonra okurun zihninde yer ederek bir ritüel haline gelmeye başlar. Bu ifadenin her kullanımını toplumda sözselsel bir deneyim olarak yer alsa da varılan temel noktada karşımızda bir Hamlet durmaktadır ve dolaylı olsa da hayatımıza girmektedir.

Ludwig Wittgenstein'in temelini atıp Rosch'un geliştirdiği prototip kuramı, mitlerin anlaşılması hususunda önemli özellikler taşır. Rosch, insanların hatırlama ve tanıma testlerinde gördükleri birimlerin özetlerini çıkardıklarını ve daha önce görmedikleri halde zihinlerindeki prototipe benzeyen birimlere daha önce görmüş gibi işlem yaptıklarını savunur ve buna prototip adını verir (Rosch 1973: 303-322). Prototip kavramı, arketip kavramına benzetilen ancak arketipin bir üretimi olarak ortaya çıkan ilk örnektir. Arketip bir öyküdeki karakterlerin işlevini ve amacını kavramaya yardımcı olurken prototip biçimsel ve varoluşsal ilk temsilini canlandırır. Örneğin Akhilleus ilk olarak Yunan mitolojisinde yarı Tanrı olarak dünyanın en büyük ve en iyi savaşçısı olarak karşımıza çıkar. Savaşçı arketipinin ilk örneği olarak Akhilleus bütün özellikleri üzerinde barındırır ve bu yüzden Akhilleus ilk örnek olarak prototiptir. Akhilleus prototipi daha sonra Homeros'un

İlyada isimli eserin en önemli kahramanı olarak karşımıza çıkar. Arketipsel imgeyi bilmek ya da belirlemek öykü veya romandaki karakterin analizi hakkında önemli veriler sağlar; karakterin prototipini tespit etmek, üretilecek karakterlerin hangi göstergelere sahip olabileceğini açığa çıkarır. Bu yüzden edebi metinlerde karşımıza çıkan karakterlerin mitsel bir figür olup olmadıklarını varsa arketipleri yoksa prototiplerini bulabilmek metnin beslendiği kaynakların elde edilmesi açısından çok önemlidir. Aynı şekilde bir yazarın arketipsel imge kullanması ya da bir prototipten beslenmesi kaçınılmaz bir sondur çünkü metinler üst üste inşa edildiği için kaynakları masallar, mitler ya da efsanelerdir.

Türk edebiyatında yeni bir söylemin temellerini atan ancak sadece belli bir dönem ile sınırlandırılan Tevfik Fikret, şiire getirdiği yenilikle kalmayarak gelecek nesillere de bir inkılap ruhunu aşılama çabası. Özellikle şiirlerinde kullandığı imgeler açısından farklı bir ruhun şekillenmesi, modernleşmesi ve gelecek nesillere taşınması bağlamında yapı-bozum yaratan şairin mitsel figürlerle inşa ettiği Promote şiiri, mit-karakter-prototip birlikteliği açısından önemlidir.

Kalbinde her dakıyka şu ulvî tahassürün

Minkâr-ı âteşinini duy, dâima düşün:

Onlar niçin semâda, niçin ben çukurdayım?

...

Esmâr-ı bünye-hîzini; loş durmasın elin.

Gör dâimâ önünde esâtir-i evvelin

Gökden dehâ-yi nârı çalan kahramânını

Varsın bulunmasın bilecek nâm ü şânını (Fikret 1910: 35).

Şiirinde yeni bir kahraman yaratan Fikret, gelecek nesillere örnek olacak prototipini insan varoluşunun arketipi varsayılan Prometheus'tan alır. Prometheus, ateşi Tanrılardan çalarak insanlara verir ancak Zeus tarafından cezalandırılarak Olimpos dağına zincirlenir. Zeus'un kartalı tarafından her gün ciğerleri deşilen, buna rağmen bu durumdan güçlenerek çıkan ve yılmayan bir mitsel figür olarak üretilir. Bu figürün temsili görüntüsü Jacop Jordaens tarafından 1640 yılın Prometheus Bound ismiyle resmedilerek hem metinsel hem de görsel açıdan zihinlere kazınmış olur. Böylece Prometheus mitsel açıdan varolmanın yanı sıra kendi üretiminde ilk prototip olma özelliğini de kazanır.

Jacob Jordaens, Prometheus Bound (1640) (07.06.2018)

Mitolojiye göre ateşi çalarak insanlığın varoluşuna katkı sağlayan ve aynı zamanda diyalektik materyalizmi başlatan mitsel figür, örnek alınacak bir tip-karakter olarak Tevfik Fikret'in şiirinde idealizmin ve gelecek nesillere örnek olacak tipin temsilidir. Kahramanın çektiği acıları yaşanan toplumun içinde bulunduğu sürece benzeten şair, bu süreçten kurtuluşun ve yükselişin yeni bir kahraman tipi ile olacağını ifade etmek ister. Şair, Prometheus'un arketip özelliklerini Haluk profiline empoze ederek onun aydınlanma düşüncesini gerçekleştireceğini düşünür.

Kahramanın mitolojik macerasını irdeleyen ve Vladimir Propp'un tespitlerinden yola çıkan Josep Campbell'in James Joyce'un Finnegan Wake romanından alarak kahraman için dönüştürdüğü monomit kavramı dikkat çekicidir. Campbell'a bu durumu çok net bir şekilde şöyle açıklar:

Kahramanın mitolojik macerasının standart yolu geçiş ayinlerinde sunulan formülün büyütülmüş halidir: ayrılma-erginlenme-dönüş: buna monomitin çekirdek birimi denebilir. Bir kahraman olağan dünyadan çıkıp doğaüstü tuhaflıklar bölgesine doğru ilerler: burada masalsı güçlerle karşılaşılır ve kesin bir zafer kazanılır: kahraman bu gizemli maceradan benzerleri üzerinde üstünlük sağlayan bir güçle geri döner (Campbell 2010: 42).

Öyleyse mitos kahramanın doğuşunda ilk aşamadır ve kahraman bunun üzerine şekillenerek varlığını devam ettirir. Yani mitos bir kahramanın doğuşunda son değil ilk aşamadır (Eliade 1994: 54).

Daniel Wallace'ın Büyük Balık isimli romanı mitolojik açıdan kahramanın dönüşümünün ve yolculuğunun nasıl gerçekleştiği açısından çok önemli veriler içerir. Destansı bir söylemle başlayan romanda kahramanın göstergelerini paylaşan anlatıcı ondaki mucizevi özellikleri dile getirirken yaptığı sıralama dikkat çekicidir. Doğduğu günden, hayvanlarla konuşmasına, bir devi ikna edişine kadar birçok özelliği olan

bu karakterin bir süre sonra mite dönüşmesi metinde bir balık aracılığıyla gerçekleştirilir: “Sadece değişiyordu, hayatına devam edebilmek için kendini yeni ve farklı bir şeye dönüştürüyordu. Bunca zamandır, babam bir balığa dönüşüyordu.” (Wallace 2014: 148). Bu söylemden anlaşılıyor ki “gerçek mit kahramanı, kendi mitinin kahramanıdır; ki bunun anlamı, onun, içine doğduğu miti yırtıp kendi özgün mitini (tüm sorumluluğuyla) şekillendirmiş olmasıdır.” (Saydam 2013: 70). Bloom, karakter olarak anlatılan ve öyle olduğu varsayılan bir kahraman olmasa da kendi mitini oluşturan ve bunu yaparken tüm sorumluluğu alarak hikâyesini netleştiren, ayrılma-erginlenme-dönüş üçgenini tamamlayacak pozisyonda bulunur. Kendi sorumluluğunu alan karakterin mitleşme serüveni metin ilerledikçe farklılaşır ve zirveye büyük bir balığa dönüşerek oturur. Böylece kendi serüvenini tamamlayan karakter, öykünün serüvenini de mitleştirerek, gelecek nesillere aktarılacak yeni bir hikâye yaratmış olur.

Prometheus’a geri dönecek olursak kendi başına monomit kavramını üreten mitsel bir figür olarak karşımıza çıkar. Promethe’nin bütün keyfiyetini bozup -ayrılma- aşamasını yaşamasının belli nedenleri vardır. Süreç Zeus’a başkaldırmasıyla başlar ki burada Baba-Oğul çatışmasının ilk izlerine rastlanır. Bu kavramın ayrıntılı açılımı aslında aile kavgası değil iktidar-birey çatışmasıdır. Karakterin ayrılması ya da babasına karşı koyması keyfiyetten değil birey olabilme savaşı vermesiyle alakalıdır. Promethe, ateşi (bilgiyi) Tanrılardan çalıp insanlara verdiğinde cezasının büyük olacağını bilmektedir. Olimpos’a zincirlenen ve Zeus’un kartalı tarafından ciğeri her gün sökülen karakterin erginlemesi bu süreçte gerçekleşir. Herakles’in gelip bir gün (30 yıl varsayımı) onu kurtarmasıyla bu erginlenme sona erer ve Prometheus’un dönüş serüveni başlar. Böylece bir mitsel figür olarak serüvenini tamamlayan Prometheus, bir prototip olarak da çaldığı ateş ile iktidara karşı yılmadan kazanılan bilginin, özgürlüğün, azmin, hiçbir zaman pes etmemek gerektiğinin bir göstergesi olarak mitleşir.

Yeni Bir Mitsel Figür Tasarımı: “Âsım”

Mehmet Akif’in Safahat’ında mitoloji var mıdır? sorunsalı bu makalenin serüveninin başlangıç noktasıdır. Bir yazarın, şairin ya da sanatçının mitleşmesi, eserlerinde mitsel öğelerin bulunması yanlış bir şey değildir, aksine onu yüceltir ve ulusal olmaktan çıkarıp uluslararası bir sahaya sürükler. Mitlerin, edebiyatı ve hayatı derinden etkilediği bir süreçte Akif’in Âsım karakterinin mitsel bir figür olarak prototipini çıkarmak sanatçıya bir şey kaybettirmez aksine sanat eserinin ölümsüzleşmesini ve yeni nesillere aydınlanma yolunda bir

örnek olabilecek bir pozisyona çıkmasını sağlar. Bu bağlamda Akif’in Âsım’ı onun oluşturmaya çalıştığı bir prototip olması açısından çok önemlidir.

Akif’in Safahat üst başlığı ile yayınladığı şiir kitaplarının altıncısı olan Âsım’da öncelikle bir olay örgüsü içerisinde tasarlanmış dört farklı karakter ile karşılaşırız. Bunlardan en önemlisi ve işlevsel olanı tüm metnin adını alacak olan Âsım karakteridir. Âsım edebi bir karakter olarak öykü formu içerisinde tasarlanırken metin dışı bir varlık gibi sözü geçmeyen ancak adından söz edilen bir pozisyonda bulunur.

Metnin kurgusu gereği Âsım ile karşılaşmadan önce okur, geçmişten günümüze kadar mitleşerek gelen kahramanların yoksunluğunun söylemi ile karşılaşır. Bu bağlamda okur, günümüz neslinin yeni bir kahraman formuna olan ihtiyacına da zihinsel olarak hazırlanmış olur.

Nerde ERTUĞRUL’u koynunda büyüttmüş obalar?

Hani OSMAN gibi, ORHAN gibi gürbüz babalar?

Hani bir şanlı SÜLEYMAN PAŞA? Bir kanlı SELİM?

Âh, bir YILDIRIM olsun göremezsın, ne elim! (Ersoy 1966: 380).

Geçmişteki önemli şahsiyetleri meydana getiren süreçleri de kısaca özetleyen söylem, aslında onlara duyulan ihtiyacı ve yeni nesillerin yoksunluğunu da vurgular. Karakterlerin isimlerine bakıldığında dönem içerisinde bir yapının oluşmasında rol oynayan öncü ve farklı özelliklere sahip kişilikler olduğu görülür. Aslında bu kişilikler sosyolojik temelli öncü karakterler olup mitleşerek toplum için birer kahraman haline gelmişlerdir.

Sosyolojik olarak milletin değerlerini temsil eden Âsım’ın tarih-din-modernleşme üçgeninde önemli bir görevi vardır. İsmail Çetişli bu görevi şöyle açıklar:

Âsım’ın millet kavramından anladığı “kavmiyet” değildir. Hatta o, dinin yasakladığı, peygamberin telkin ettiği bir kavmiyet anlayışını reddeder. Çünkü böyle bir anlayış, Müslümanları bölüp parçalayacak olan tefrikanın en güçlü dinamitidir. Dolayısıyla Âsım’ın tarih bilinci, bir tarafıyla Asr-ı Saadet üzerinde yoğunlaşan İslâm tarihine, diğer tarafıyla ise Türk tarihine dayanır. Âsım, bir ayağı fazilet, diğer ayağı marifete yani eğitim-öğretim, bilgi-bilim, fen-teknolojiye dayanan bir inkılâp gerektiğine inanır (Çetişli 2014: 6).

Kıssadan hisse çıkarsak mı, ne dersin ÂSİM?

Anlıyorsun ya, zarar yok, daha iyi anlaşalım:

İnkılâb istiyorum, ben de fakat, ABDU gibi... (Ersoy, 440).

Bu inkılap ruhu Muhammed Abduh'un İslam'ı ve modernleşmeyi birleştirmeye çalıştığı bir çizgide gerçekleşmesi, Âsım'ın sosyolojik temelli öncülerin de izinden gideceğinin bir göstergesidir. Âsım'ın bu yaklaşımı Akif'in Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh gibi isimlerin İslam modernleşmesinde oynadıkları rolü benimsemesinden kaynaklanır.

Âsım'ın yaratılışından geçen yüzyıla yakın bir sürede yazar ve karakter arasında nasıl bir bağ oluştu buna psikanalitik açıdan bakmak gerekir. Psikanalitik açıdan değerlendirildiğinde Âsım'ın tüm özellikleri Mehmet Akif Ersoy'u yansıtır. Orhan Okay (2007: 51)'a göre "Akif'le Âsım hem birbirinin devamı hem de daha idealize edilmiş şeklidir." Âsım, Mehmet Akif'in ideal insan tipi olması sebebiyle görüşlerini yansıtan ancak kişilik yönleriyle birbirinden iki ayrı tiptir. Akif'in gençliğinde pehlivanlığa olan merakı, Âsım'ın görünüşünü çizerken tasvir ettiği güç ve heybetin arkasındaki temel benzeşim olarak göze çarpar. En önemlisi de Âsım sadece Akif'in benzeşimi değil bir psikanalitik açıdan bir neslin prototipi olarak gelecek nesillere aktarılır. Onun nesli, çalışkan, fedakâr, azimli, idealist, aydın, ahlaklı, imanlı, millet ve tarihi değerlerine bağlı, hürriyet, istikbal ve bayrak sevdalı bir kahraman olarak geleceği görebilen bir forma sahiptir.

Âsım kısmında göze çarpan en önemli özelliklerden bir tanesi de mit-ritüel kısmında ele aldığımız söylemin ritüel olarak mitleşmesidir. Özellikle bugün Türk milletine bir değer olarak yansıyan ve Çanakkale'de yitirdiğimiz binlerce Mehmetçiği sembolize eden söylem dillerden düşmeyerek gelecek nesillere bir metin aracılığıyla aktarılır:

ÂSİM'in nesli... diyordum ya... Nesilmiş gerçek;

İşte çiğnetmedi nâmusunu, çiğnetmiyecek.

Şühedâ gövdesi, bir baksan a, dağlar, taşlar

O, rükû olmasa, dünyada eğilmez başlar,

Vurulup tertemiz alından uzanmış yatıyor;

BİR HİLÂL uğruna, ya Rab, ne GÜNEŞLER batıyor! (Ersoy, 424).

Bu metnin yazıldığı tarih dikkate alınırsa Akif'in Âsım kitabını 1919 yılında yazdığı ve İstiklal Marşı'nın bir ön hazırlığı olduğu görülür. Bin bir bela ile uğraşan bir neslin, vatani, toprağı ve bayrağı için şahadet şerbetinden içtiğini "Ya Rab" diyerek dile getiren ve bu söylem ile yaratıcıya seslenen anlatıcı, metnin ritüelleşmesini sağlar. "Bir Hilâl Uğruna, Ya Rab, Ne Güneşler Batıyor!" söylemi içerisinde barındığı gös-

tergeler ve değerler açısından öncelikle bayrağı işaret eder, sonrasında Tanrıya seslenir ve onun yarattığı canlıya manevi bir sembol yükler. Mitolojilerde Tanrılar güneşle özdeşleştirilmiş, seçilmiş kişilerin, kahramanların ve imparatorların güneş soyundan geldiğine inanılmıştır. Bu bağlamda batan Güneş, Hilâl yani vatan uğruna şehit düşen Mehmetçiktir. Âsım'ın nesli bu söylemi yerine getiren aynı zaman uygulayan kahramanlardan oluşması yazarın en büyük arzusudur.

Âsım karakteri metinde çizilen şekliyle dünya edebiyatlarındaki örneklerini aratmayacak cinstendir ve mitolojik olarak arketipini kahraman arketipinden alır. Belki bir ejderhayı öldürmez ya da Herakles gibi 12 kutsal görevi yerine getirerek bu pozisyonu elde etmez ancak ona biçilen değer hem görsel hem de işlevsel olarak kahraman formuna uygundur.

ÂSİM'in dengi heyâkil, seçilir yüzlerle

Şimdi, sağ kolda, gümüş kaplı birer bâzû-bend,

Boynu muskayla donanmış, o yarım deste levend,

Önce peşrev yaparak, sonra tutuşmazlar mı,

Güreş artık kızıştır, hasmını tartar hasmı.

Uzanır şimdi göğüsler, kavuşur şimdi yine;

Dalga çarpar gibi çarpar gerilip birbirine.

Kimi tek çapraza girmiş mütemadi sürüyor;

Kimi şîrazeyi tartıp alıvermiş, yürüyor.

Kimi sarmayla çevirsem diye sardıkça sarar;

Kimi kılçık düşünür, atmak için fırsat arar.

Adalı gövdeler altında o biçâre çayır,

Serilir toprağa, hem bir daha kalkar mı? Hayır! (Ersoy, 386).

Âsım'ın görsel heybeti Oğuz Kaan Destanı'ndaki Oğuz'a benzer. Durgun, içe dönük insan tipinin yerini dışa dönük bir tip olarak alan Oğuz'un bu formu Âsım'ın öncelikli olarak belirtilen yönleriyle örtüşür. Mehmet Kaplan (1985: 16)'a göre Oğuz'un "bütün varlığından taşan kuvvet, onu dışa iter. Dışı, kâinatı ele geçirmek onun en büyük idealidir." Bu bağlamda Âsım ideal bir kahraman tipidir ve karşılaştığı rakiplerini yenecek güçtedir, aynı zamanda kutsal ile olan bağı sayesinde (boynundaki muska) hem yaşarken hem de öldükten sonra da güçlü olacağına inanılmaktadır. Bu anlayış Türk, Moğol ve Altay Şamanizm'de ve halk inancında kutsal enerji ve yaşam gücünü temsil eden kut (mitoloji) anlayışın-

dan gelir. “Muska ve nazarlık, ölümden sonra ruhun toplanma yeri ya da daha genel açıdan bakıldığında bunlara etki gücünü veren herhangi bir gücün imgesidir.” (Roux 1999: 36).

Görmedim ben bu kadar dörtbaşı mâmur insan.

Ne büyük hilkat o ÂSİM, ne muazzam heykel!

Onu, bir şi'r-i hamâset gibi, İlham-ı Ezel,

Sana sunduysa, açıp rûhunu teşrihe çalış! (Ersoy, 430).

Muazzam heykel olarak cisimleştirilen Âsım karakteri sosyo-kültürel açıdan topluma öncü olarak gösterilir ve insan olarak kusursuz, eksiksiz olduğu söylenir. “Muazzam heykel” söylemi kaynağını Batılı kaynaklardan alır ve içerisinde mitsel bir sunum taşır. Mitlerin en önemli gösterim tarzı heykeller aracılığıyla yapılır ve her heykel aslında bir mitin doğmasına ya da değişmesine yol açabilir. Bu bağlamda metindeki heykel, kalıcılığın sağlanması ve sanatsal bir değer olarak da ortaya çıkması açısından Âsım için kullanılır. Nurettin Topçu (2011, 68)’nin “Esasen Âsım, şairin bulunduğu yaşınlı olgunluğu ile birleştirip yaptığı kendi gençlik heykelidir, kendi idealinin heykelidir. Sanatkâr Âsım’daki şahsiyet olduğu halde kendi dışında bir Âsım arıyor.” söylemi heykel formuna başka bir bakış açısı getirir.

Dursun Ali Tökel’e göre Âsım geçmişten gelen ve geleceği içine alan bir kahraman arketipidir:

Âsım; toplumunu büyük bir tehlikeden kurtaran/kurtaracak olan mitsel kahraman motifine bağlanabilecek bir arketiptir. Bu arketip mitsel doğa gereği hemen her milletin mitolojik öykülerinde baş sırayı almaktadır. Bu mitsel öyküde kurtarılabilecek bir topluluk/millet, bunları kurtarması gereken bir olağanüstü kahraman ve bu olağanüstü kahramanın üstesinden geldiği olağanüstü bir iş vardır. Mitolojilerde sonuçta iş başarılı ve halk kurtarılır. Bu arketip asırlar boyu bütün anlatıların temel yapısını oluşturur. Modern roman ve sinemada ve hatta bilimkurguda da yapı değişmez. Günümüz fantastik kahramanları, Süperman, Batman, Spiderman vb. bu arketipin yansımalarıdır (Tökel, 2009: 275).

Âsım’ı devleştiren söylem, onu sadece tanımlamakla kalmaz aynı zamanda yol gösterici olarak tüm evrenin de tanımını ister. Böylece kahraman, meydana çıkmadan önce tüm engelleyicilerden haberdar olarak doğacaktır ve ön bilgileri sayesinde büyük bir hafıza olarak işlevini yerine getirebilecektir.

Bize, ÂSİM, ne şunun yumruğu lâzım, ne bunun;

Birinin pençesi ister yalnız: kanunun.

Ver bütün kudreti kanuna ki vahdet yürüsün

Yoksa millet değil, ancak dağınık bir sürüsün!.

Memleket zaten, ayol, baksana; allak bullak,

Sen de hissinle yürürsen batırırsın mutlak.

Ya kuzum, zaptiye rûhiyle hükümet sürenin

Yeri altındadır, üstünde değildir kürenin! (Ersoy, 436).

Âsım’ın üstüne yüklenen işlevler basit bir karakterin kaldıracabileceği ya da başarabileceği bir söylem içermez. Sosyal bir arketip olmasının yanında bir milletin tüm bilincini taşıyacak olması onu diğerlerinden ayırır ve önemli kılar. Karakterin içe yönelmesi ve iç dinamiği ile kendi aurasını oluşturmaya, damarlarındaki asil kanla bir milleti yüceltecek pozisyona gelmesi kurgulanır. Böylece Âsım, gelecek nesillere öncü olacak bir prototip haline gelirken, yüklendiği kahraman arketipi ile de mitleşir. Âsım, bundan sonraki her okunuşta kendini yenileyecek ve okur pozisyonunda yeniden içselleştirilerek edebi metinden dışarı çıkıp zihinlerde yeniden yaratılacaktır.

Sonuç

Şimdi en başından başlayarak metni okuyan okurun zihninde karakterin işlevini Âsım ile bütünleştirdiğimizde karşımıza sürekli üretilen bir karakter okuması çıkar. Edebi karakter olarak Âsım ne biliyor? Estetik sorusuna verilecek en güzel cevap yeni bir medeniyetin yaratılmasında öncü olacağını bu bağlamda bir prototip olduğunu biliyor. Âsım’ı mite yaklaştıran en önemli özelliği karakter olarak sosyolojik temelli bir karakter oluşundan ileri gelir. Topluma öncülük edeceğine inanılan karakterin etkisi Robinson’dan daha ileri bir düzeyde yapılandırılır. Ritüel olarak anlatıcının söylemleri mitleşecek düzeyde iken karakter kendi ritüelini yaratabilecek düzeyde inşa edilmiş bir pozisyonundadır. Arketip olarak kahraman arketipini yansıtan Âsım’ın, gelecek nesillere yön verecek bir prototip olarak üretilmesi, kahramanın sonsuz yolculuğunun gerçekleşmesi ve mitsel bir figür olarak geleceğe aktarılması açısından ilkleri içerisinde barındırır. Öncelikle olgunlaşma evresini tamamlayan karakter ona yüklenen sorumluluk bilinci ile evden ayrılacak, yeni bir nesil kurmak için bir düşüncelerini geliştirerek erginleşecek ve son olarak dönüş yaparak o toplumu yükseltecektir. Kısacası Âsım, Ayrılma-Erginlenme-Dönüş üçgenini kendi içerisinde yaşayarak son aşamada büyük bir balığa dönüşmese de muazzam bir heykele dönüşerek serüvenini tamamlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Atılğan, Y. (2004). Aylak Adam. İstanbul: YKY.
- Campbell, J. (2010). Kahramanın Sonsuz Yolculuğu. (çev. Sabri Gürses). İstanbul: Kabalcı.
- Çetişli, İ. (2014). Mehmet Âkif'in İdeal Kahramanı: Âsım Ve Nesli. Uluslararası "3 Ülke 3 Düşünür: Mehmet Âkif Ersoy. Muhammed İkbal, Bahtiyar Vahapzâde" Sempozyumu. Burdur. s. 1-11.
- Eliade, M. (1994). Ebedi Dönüş Mitosu. (çev. Ümit Altuğ). Ankara: İmge.
- Ersoy, M. A. (1966). Safahat. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Fikret, T. (1910). Haluk'un Defteri. İstanbul: Tanin.
- Freud, S. (2007). Sanat ve Sanatçılar Üzerine. (çev. Kamuran Şipal). İstanbul: YKY.
- Fromm, E. (2014). Rüya, Masallar, Mitler. (çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten). İstanbul: Say.
- Frye, N. (2008). Kudretli Kelimeler. (çev. Selma Aygül Baş). İstanbul: İz.
- (2015). Eleştirinin Anatomisi. (çev. Hande Koçak). İstanbul: Ayrıntı.
- James, H. (2012). Genç Bir Kadının Portresi. (çev. Necila Aytür, Ünal Aytür). İstanbul: YKY.
- Jordaens, J. (1640). Prometheus Bound. (https://www.wga.hu/support/viewer_m/z.html) (07.06.2018).
- Kaplan, M. (1985). Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3: Tip Tahlilleri. İstanbul: Dergâh.
- Kemal, Y. (1984). İnce Memed 3. İstanbul: Toros.
- March, J. (2014). Klasik Mitler. (çev. Semih Lim). İstanbul: İletişim.
- Okay, O. (2007). Âkif'ten Âsım'a, "Söyleşiler". Ankara: KTB.
- Raglan, L. (2004). "Mit ve Ritüel". (çev. Evrim Ölçer). Milli Folklor Dergisi. Sayı 61. s. 187-194.
- Rosch, E. H. (1973). "On the Internal structure of perceptual and semantic categories". Journal of Experimental Psychology: Human perception and performance. V. 1. p. 303-322.
- Roux, J. P. (1999). Altay Türklerinde Ölüm. (çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: Kabalcı.
- Saydam, M. B. (2013). Deli Dumrul'un Bilinci. İstanbul: Metis.
- (2015). "Psikomitoloji: 'Ara-Da-Lığın' Bir Karmaşası Olarak İnşası". Doğu Batı Dergisi. Ankara: Doğu Batı. s. 33-80.
- Topçu, N. (2011). Mehmet Âkif. İstanbul: Dergâh.
- Tökel, D. A. (2009). "Mehmet Akif ve Mitoloji: Safahat'ta Mitolojik Arka Plân". Mehmet Akif: Edebi ve Fikri Akımlar. Ankara: TYB.
- Vermeule, B. (2013). Edebi Karakterlere Niçin Önem Veririz?. (çev. Müge Sözen). İstanbul: Alfa.
- Wallace, D. (2014). Büyük Balık. (çev. Begüm Kovulmaz). İstanbul: YKY.
- Watt, I. (2014). Modern Bireyciliğin Mitleri. (çev. Mehmet Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Wittgenstein, L. (2014). Felsefi Soruşturmalar. (çev. Haluk Barışcan).